

Jak i czego nauczać o dziejach Żydów na lekcjach historii, języka polskiego i wiedzy o kulturze.

Nauczanie jest ważnym elementem edukacji. Od nauczyciela zależy kształtowanie w uczniach umiejętności, wiedzy, wrażliwości, tolerancji, patriotyzmu i szacunku do dorobku kulturalnego poszczególnych narodów. Szczególnie stosunek do społeczności żydowskiej winien być wzięty pod szczególną uwagę w procesie edukacyjnym. Jest to tym bardziej istotne, że kontakty pomiędzy naszym narodem a wyznawcami judaizmu sięgają X wieku, kiedy rodziło się państwo piastowskie. Osadnictwo żydowskie sięga początków państwa polskiego, a kupcy żydowscy przejeżdżali przez Śląsk i Małopolskę już w IX wieku. Żydzi odgrywali znaczącą rolę w rozwoju polskiej kultury. W drugiej połowie XVIII wieku 80 procent wszystkich Żydów na świecie mieszkało w Rzeczypospolitej Obojga Narodów¹. Była to społeczność licząca blisko 750-900 tysięcy². Tworzyli więc historię naszego państwa – żyli w wielu polskich miastach i wsiach obok swoich chrześcijańskich sąsiadów. Pełnili funkcję książęcych mincerzy, osobistych królewskich bankierów i doradców. Oczywiście kontakty

¹ J. Tomaszewski, *Dlaczego...*, [w:] *Dlaczego należy uczyć o Holokauście?* Red. J. Ambrosewicz - Jacobs, L. Hońdo, Kraków 2005, s. 15.

² Według spisu ludności żydowskiej z 1764 roku pogłównie opłacało 587 658 Żydów. W tym w Koronie 430 009. Są to jednak dane szacunkowe i zaniżone. W spisie nie uwzględniono niemowląt do 1 roku życia. Według obliczeń uczonych, Żydów w Rzeczypospolitej było ok. 750 tysięcy. Por. Z. Guldon, *Żydzi i Szkoci w Polsce w XVI – XVIII wieku*, s. 129 – 136; R. Mahler, *Żydzi w dawnej Polsce w świetle liczb*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1967, t. I, s. 154; A. Podraza, *Żydzi i wieś w dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji: „Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Link – Lenczowski, T. Polański, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991, s.240-241; H. Haumann, *Historia Żydów w Europie Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 2000, s. 106. Według T. Korzona i Z. Sułowskiego w końcu XVIII wieku Żydów w Rzeczypospolitej było blisko 900 tysięcy. Por. T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta Poniatowskiego*, t. I, Kraków – Warszawa 1897, s.218; Z. Sułowski, *Mechanizmy ekspansji demograficznej Żydów w miastach polskich XVI – XIX wieku*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1974, s.95.

chrześcijańsko - żydowskie nie zawsze były harmonijne, ponieważ od czasu do czasu dochodziło do antyżydowskich wystąpień, spowodowanych plotkami o tzw. mord rytualny. Były one również elementem walki gospodarczej chrześcijan z majątymi Żydami. W okresie międzywojennym Polskę zamieszkiwało blisko 3,5 milionów wyznawców religii mojżeszowej. W 1931 roku stanowili 10 procent ogólnej liczby ludności³.

Pomimo dużego znaczenia gospodarczego i kulturalnego, jaką odgrywała ta społeczność, we współczesnych podręcznikach historii nie porusza się wielu aspektów z szeroko rozumianych dziejów wyznawców judaizmu w Polsce. W programach nauczania uwzględnia się jedynie początki państwa Izrael w starożytności, zarys religii jak i dramatyczne wydarzenia okresu II wojny światowej. Pomija się natomiast tak tragiczne fakty jak m.in. pogromy dokonywane na Żydach w czasie pierwszej krucjaty i epidemii „czarnej śmierci” w latach 1348-1350, rzezie jakie dokonywali Kozacy w okresie powstania Chmielnickiego w latach 1648-1654 i pogromy dokonywane przez wojska Stefana Czarnieckiego w dobie potopu szwedzkiego⁴.

Czy słusznym jest pomijanie we współczesnym nauczaniu bogatej kultury i historii Żydów w Polsce? W naszych rozważaniach poświęconych zagadnieniom nauczania o dziejach i kulturze Żydów we współczesnej szkole skupimy się przede wszystkim na literaturze przedmiotu, którą będzie mógł wykorzystać nauczyciel aby uzupełnić wiedzę na ten temat. W dalszej kolejności omówimy treści programowe, które powinny znaleźć się na lekcjach poświęconych dziejom i kulturze żydowskiej.

W procesie nauczania – uczenia się kluczowa jest wiedza nauczyciela, która w tym aspekcie zdaje się być niedostateczną z uwagi na niemal zupełne omijanie tej tematyki na polskich uczelniach kształcących przyszłych nauczycieli historii, czy języka polskiego. Młody nauczyciel, kończący studia musi poszerzyć swoją wiedzę we własnym zakresie. O ile literatura związana z dziejami i kulturą Żydów w Polsce jest bogata⁵, o tyle interesujących publikacji, dotyczących tej społeczności na obszarze Zagłębia Dąbrowskiego jest niewiele⁶.

³ H. Haumann, Historia Żydów..., s.234.

⁴ Pogromy spowodowane były wysuwaniem oskarżeń pod adresem Żydów o kolaborację ze Szwedami

⁵ Spośród licznej literatury podajemy tylko niektóre, a mianowicie: S. Witkowski, Żydzi na ziemiach polskich w średniowieczu. Z uwzględnieniem Śląska i Pomorza Gdańskiego, Olkusz 2007; A. Eliasberg, Legendy Żydów Polskich, Kraków 2004; I. Rejduch – Samkowa, J. Samek, Dawna sztuka żydowska w Polsce, Warszawa 2002; Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej..., A. Żbikowski, Żydzi, Wrocław 2004; M. Wodziński, Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII – XVIII wieku, Wrocław 1996; J. Spyra, Żydzi na Śląsku Austriackim(1742-1918). Od tolerowanych Żydów do żydowskiej gminy wyznaniowej, Katowice 2005; M. Fuks, M. Hoffman, J.

Obok opracowań ambitnych, rzetelnie omawiających różnorakie zagadnienia związane z wyznawcami judaizmu, znajdują się też i takie, które wskutek błędów merytorycznych zakłamują obraz życia codziennego społeczności żydowskiej w Zagłębiu Dąbrowskim. Podają one nie prawdziwe informacje związane z początkami osadnictwa żydowskiego nad Przemszą i Brynicą, jak i również nie zgodne z prawdą dane demograficzne⁷. Oparte są na wcześniejszej literaturze, a nie na rzetelnych badaniach źródłowych. Są to prace niektórych regionalistów do których należy podchodzić z dużą ostrożnością ze względu na wspomniane już przez nas błędy merytoryczne.

Osobnym rozdziałem jest twórczość Mariana Kantora-Mirskiego, którego prace pomimo pewnych nieścisłości i błędów merytorycznych nie należy lekceważyć. Korzystał z archiwaliów, które w okresie II wojny światowej zostały zniszczone. Tak więc wiele informacji zawartych w jego publikacjach można traktować jako pierwszorzędne źródło wiedzy. Należy jednak pamiętać, że popełniał błędy w interpretowaniu dokumentów z których korzystał. Podawał np., że Żydzi nad Przemszą i Brynicą pojawili się już w 1226 roku⁸. Powoływał się na dokument księcia Henryka Brodatego. Wymieniono w nim Żydów z kasztelanii bytomskiej⁹, płacących dziesięcinę snopową na rzecz Kościoła. Dokument jednak dotyczył Bytomia nad Odrą, ponieważ księciu Henrykowi Brodatemu nie podlegał Bytom na

Tomaszewski, Żydzi polscy. Dzieje i kultura, Warszawa 1982; K. Pilarczyk, Talmud i jego drukarze w pierwszej Rzeczypospolitej, Kraków 1998; Żydzi w Polsce: Antologia literacka, oprac. H. Markiewicz, Kraków 1997; Międzywojenna poezja polsko-żydowska: antologia, oprac. E. Prokop – Janiec, Kraków 1996; Pisarze polsko-żydowscy XX wieku: przybliżenia, red. M. Dąbrowski, A. Molisak, Warszawa 2006; Męczeństwo i zagłada Żydów w zapisach literatury polskiej, oprac. I. Maciejewska, Warszawa 1988;

⁶ Z ciekawych publikacji wymienimy: Z dziejów Żydów w Zagłębiu Dąbrowskim, red. D. Rozmus, S. Witkowski, Sosnowiec 2006; Cmentarze żydowskie w Sławkowie i Dąbrowie Górniczej, red. L. Hordo, D. Rozmus, Kraków 2004; D. Rozmus, De Judeorum arte sepulcrali. Motywy artystyczne w żydowskiej sztuce sepulkralnej, Kraków 2005; J. Krajniewski, Żydzi wiejscy kahału będzińskiego na przełomie XVIII i XIX wieku, [w:] Żydzi na wsi polskiej, oprac. zbiorowe, Szreniawa 2006; tenże, Miasteczko Będzin, Będzin 2003; W. Jaworski, Żydzi będzińscy, Będzin 1993; tenże, Żydzi w Zagłębiu Dąbrowskim. Zarys dziejów, Sosnowiec, 2006; tenże, Ludność żydowska w Zagłębiu Dąbrowskim do 1939 r., [w:] Z dziejów ludności żydowskiej na Śląsku, red. K. Matwijowski, Wrocław 1991; M. Szaniawski, Likwidacja ludności żydowskiej w Zagłębiu Dąbrowskim w świetle dokumentów Archiwum Akt Nowych w Warszawie, „Zeszyty Zagłębiowskie” nr 5/2000, s. 101 – 110; Pamiętnik Rutki Laskier, Katowice 2006.

⁷ Żydzi w Zagłębiu Dąbrowskim i okolicy, red. B. Ciepiela, Będzin 2004.

⁸ M. Kantor – Mirski, Opowieści historyczne o Żydach znad Przemszy, [w:] Żydzi w Zagłębiu, red. J. Przemsza – Zieliński, Sosnowiec 1993, s.5.

⁹ W jej skład wchodziła część obszarów nad Przemszą i Brynicą, czyli dzisiejszego Zagłębia Dąbrowskiego

Górnym Śląsku. Także władza kościelna wymienionego w nim biskupa wrocławskiego, Wawrzyńca nie mogła sięgać tak daleko na wschód, bowiem obszary te znajdowały się pod jurysdykcją biskupa krakowskiego¹⁰. Pod względem politycznym terytoria górnośląskiej kasztelanii bytomskiej należały w tamtym czasie do księcia opolsko-raciborskiego, Kazimierza¹¹.

Podawał także, że Żydzi w Będzinie byli w 1450 roku doskonale zorganizowani¹². Problem w tym, że nie bardzo wiadomo na jakiej podstawie wysunął wniosek o prężnie działającej gminie żydowskiej w połowie XV wieku. Rzecz ciekawa, że Jan Przemsza Zieliński, także powtórzył za M. Kantorem- Mirskim tą informację¹³. Dodał również, że w 1453 roku istniała w Będzinie gmina żydowska¹⁴. Te nie prawdziwe wiadomości powtórzył także Bolesław Ciepiera¹⁵. Autor ten również podał „ciekawe” informacje o liczebności Żydów w Będzinie. Przedrukowana na stronie 43 tabela z rzetelnej publikacji J. Krajniewskiego podaje, zgodnie z prawdą, że w roku 1674 było w Będzinie 85 Żydów, a w 1676 – 51. Sam autor jednak pisze, że „nigdy nie dowiemy się ilu Żydów posiadał Będzin w XVI i XVII w.”¹⁶.

Pierwsze pewne wiadomości źródłowe o Żydach będzińskich pochodzą dopiero z II połowy XVI wieku, a mianowicie z 1564¹⁷ i 1583 roku¹⁸.

Przedstawione powyższe informacje ilustrują z jaką ostrożnością winien korzystać nauczyciel z dzieł regionalistów. Istotnym jest by młodzież otrzymywała miarodajne informacje o zagłębiowskich Żydach.

¹⁰ S. Witkowski, Własność ziemska w kasztelanii bytomskiej w średniowieczu, Katowice 2004, s.7-8.

¹¹ J. Rajman, Kasztelanie Górnośląskie w XIII stuleciu. Z problematyki elity władzy i tzw. terytorialności grodów kasztelańskich, „Studia i materiały z dziejów Śląska”, t. 21, Katowice 1996, s.21 – 39; S. Witkowski, Żydzi na ziemiach polskich w średniowieczu. Z uwzględnieniem Śląska i Pomorza Gdańskiego, Olkusz 2007, s.26.

¹² M. Kantor – Mirski, Opowieści historyczne...,s.6.

¹³ J. Przemsza – Zieliński, Przesławne królewskie miasto Będzin i najbliższe okolice od Bobrownik do Żychcic, Sosnowiec 1998, s.65-66.

¹⁴ Tamże,s.65-66.

¹⁵ Żydzi w Zagłębiu Dąbrowskim...,s.53,56,61.

¹⁶ Tamże,s. 46.

¹⁷ S. Witkowski, Początki osadnictwa żydowskiego nad Przemszą i Brynicą,[w:] Z dziejów Żydów...,s.28.

¹⁸ Regesty dokumentów i ekscerpty z Metryki Koronnej do historii Żydów w Polsce (1697-1795),t. II, cz. I, oprac. M. Horn, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1984, nr 34,s.32; S. Witkowski, Początki osadnictwa żydowskiego...,s.35.

Opierając się na dostępnych źródłach uczniowie winni dowiedzieć się o początkach osadnictwa żydowskiego na ziemiach polskich, roli gospodarczej i kulturalnej jaką odgrywali, a także jaki był stosunek władców polskich i społeczności chrześcijańskiej wobec wyznawców judaizmu. Osobnym tematem jest zaznajomienie uczniów z bogatą kulturą żydowską – językiem, którym się posługiwali, literaturą, sztuką i obyczajowością.

Najważniejszym problemem, przed którym stoi nauczyciel jest ukazanie tragizmu holokaustu. Powtórzmy za Tanną Jakubowicz-Mount, że Shoah winien zawierać następujące treści:

1. Dawanie świadectwa prawdzie.
2. Pokazywanie wspólnoty cierpienia, ponieważ ludobójstwo jest wspólną tragedią ogółu ludzkości wymagających rozwiązań na skalę światową.
3. Ukazanie mitów, stereotypów i uprzedzeń.
4. Uwrażliwienie dzieci i młodzieży na wartość ludzkiego życia, prawie człowieka do godności.
5. Pokazanie wspólnych korzeni wszystkich religii i tradycji duchowych¹⁹.

Należy również zwrócić uwagę na wspólne źródło wiary judaizmu i chrześcijaństwa, co jest szczególnie istotne w nauce Jana Pawła II, który podkreślił, że „...Żydzi i chrześcijanie, jako synowie Abrahama, są powołani do tego, by byli błogosławieństwem dla świata, wspólnie przyczyniając się do pokoju i sprawiedliwości między wszystkimi ludźmi i narodami – i to w tej głębi, którą Bóg sam dla nas zamierzył, a także z gotowością do ofiar, których może wymagać tak wzniosły cel...”²⁰. Nauczyciel winien realizować to przesłanie, świadom jak ważne jest kształtowanie w uczniu postaw tolerancji i szacunku do odmiennych kultur.

Przytoczona papieska wypowiedź nie zawiera tylko akcentów religijnych. Wyraża apel do wszystkich światłych ludzi o podjęcie wysiłku w celu wykorzenia wielkiego zła, jakim są wszelkie przejawy antysemityzmu, czy antyjudaizmu, spowodowanych niejednokrotnie utartymi stereotypami i niewiedzą. Niezwykle pomocnym w uświadomieniu uczniom czym był Holokaust - Shoah²¹ są materiały wydane przez Instytut Pamięci Narodowej w ramach

¹⁹ T. Jakubowicz-Mount, W duchu pojednania, [w] Jak nauczać...,s.45-47.

²⁰ Żydzi i Judaizm w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II (1965 – 1989), oprac. W. Chrosotowski, R. Rubinkiewicz, Warszawa 1990, s.113; G. Ignatowski, Kościół i Synagoga, Warszawa 2000, s.28.

²¹ Holokaust to termin przyjęty dla określenia mordu blisko 5,8 mln Żydów w Europie podczas II wojny światowej. Słowo pochodzi z greckiego holokaustikós, które oznacza ofiarę całopalną składaną w świątyni. Termin ten jest odrzucany przez wielu badaczy i teologów żydowskich ze względu na kontekst religijny. Dlatego

Tek Edukacyjnych. Jedną z części Tek poświęconą jest zagładzie Żydów Polskich w czasie II wojny światowej²². Ułatwieniem w pracy dydaktycznej będzie także program nauczania o Holokauście w szkole autorstwa Piotra Trojańskiego i Roberta Szuchty²³. Ci sami autorzy wydali pierwszy podręcznik o Holokauście w 2003 roku²⁴.

Mamy świadomość, że wielu aspektów związanych z dziejami i kulturą Żydów nie da się przeprowadzić podczas lekcji w ciągu roku szkolnego z uwagi na „przeładowany” program nauczania. Nauczyciel może jednak nadrabiać zaległości na zajęciach pozalekcyjnych. Mamy tu na myśli nie tylko dodatkowe zajęcia w formie kółek, organizacji konkursów szkolnych ale i również wycieczki, które mogą wydatnie pomóc w kształtowaniu wiedzy uczniów. Z dziedziny historii sztuki może być to zwiedzanie starych cmentarzy żydowskich. Na macewach znajdują się piękne nagrobki, na których są interesujące w swej symbolice płaskorzeźby zazwyczaj wieńczące epitafium. W naszym regionie na uwagę zasługują cmentarze żydowskie: w Będzinie, Dąbrowie Górniczej, Sławkowie, dwa w Sosnowcu oraz w Czeladzi.

A oto przykłady często spotykanych symboli na macewach:

Cmentarze żydowskie - symbolika

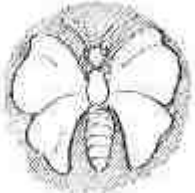

	<p>Dłonie złożone w geście błogosławieństwa symbol umieszczany na nagrobkach kapłanów (hebr. kohen), potomków arcykapłana Aarona;</p>
	<p>Dzbanek z misą znak nagrobny oznaczający lewitów (hebr. lewim), pomocników kapłanów, potomków rodu Lewiego</p>

też w języku hebrajskim stosuje się pojęcie Shoah, oznaczające zagładę o wielkich rozmiarach. W języku polskim używa się również pojęcia Zagłada, odpowiednika terminu hebrajskiego.

²² Zagłada Żydów Polskich w czasie II wojny światowej. Materiały dla ucznia. Materiały dla nauczyciela, [w:] Teki Edukacyjne IPN, oprac. A. Puławski, A. Jaczyńska, D. Libionka, Warszawa 2005.

²³ R. Szuchta, P. Trojański, Holocaust. Program nauczania o historii i zagładzie Żydów na lekcjach przedmiotów humanistycznych w szkołach ponadpodstawowych, Warszawa 2000.

²⁴ R. Szuchta, P. Trojański, Holocaust. Zrozumieć dlaczego, Warszawa 2003.

	<p>Księga symbol umieszczany na nagrobkach rabinów, uczonych, pobożnych studiujących Torę i Talmud</p>
	<p>Korona Znak nagrobny sugerujący pobożność, znajomość Tory i innych pism religijnych</p>
	<p>Świecznik (od pojedynczego po 7-ramienną menorę) Sugeruje, że poniżej pochowana jest kobieta</p>
	<p>Lew (jidysz - Lejb, hebr. - Arie) Znak plemienia Judy</p>
	<p>Jeleń (jidysz - Hersz, hebr. - Cwi lub Naftali) Znak pokolenia Naftalego</p>
	<p>Gołąb Biblijny symbol pokoju, oznacza na pomnikach zgodę i miłość małżeńską</p>
	<p>Motyl Oznacza wędrówkę duszy i jej przeobleczenie się w lepszą szatę</p>
	<p>Złamane drzewo Oznacza tragiczną śmierć, bądź występuje jako metafora śmierci ("drzewo życia" to także po hebr. wałki zwoju Tory)</p>

	<p>Złamany kwiat Podobnie jak złamane drzewo symbol tragicznej śmierci</p>
	<p>Drzewo Symbol mesjańskiej nadziei; palma - symbolizuje Judę, obfitość i narodowe odkupienie; drzewa oliwne i granatu dają owoce Ziemi Świętej, składane w ofierze i stosowane w obrzędach.</p>
	<p>Gwiazda Dawida (hebr. Magen Dawid - Tarcza Dawida) Występuje bardzo często na nagrobkach, obok menory najważniejszy symbol judaizmu</p>
	<p>Uskrzydłona klepsydra Nieżydowski symbol przemijania czasu</p>
	<p>Wąż Eskulapa Symbol umieszczany na nagrobku lekarza</p>

Na zakończenie pragniemy zwrócić uwagę na duże znaczenie akcji społecznych, mających ratować żydowskie dziedzictwo kulturowe. Mamy tu na myśli akcję sprzątnięcia cmentarzy żydowskich przez młodzież szkolną. Tego typu przedsięwzięcia mają ogromne

znaczenie wychowawcze jak i również kształtują w uczniach szacunek i zrozumienie dla także bogatej historii i kultury żydowskiej.

Podsumowując wypowiedziane uwagi nauczanie o dziejach i kulturze Żydów jest koniecznością. Z uwagi na wielowiekową obecność tego narodu. Tworzyli część naszej kultury, a co jest istotne – hitlerowcy w okresie okupacji dokonali Zagłady trzymilionowej społeczności. Nie pozwólmy, żeby o tym narodzie pozostały tylko zaniedbane cmentarze i nieliczne synagogi. Mamy przekonanie, że aby szkoła wykształciła człowieka tolerancyjnego, wrażliwego na cudze cierpienie musi nauczać, jakie zagrożenia niesie z sobą nietolerancja i antysemityzm.

